УДК 37.015

А. Ю. Кришко,
аспірант
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

ВПЛИВ ІДЕЙ В. ГУМБОЛЬДТА НА МОВНУ ОСВІТУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті досліджено зміст філософії освіти та реформаторської діяльності засновника порівняльного мовознавства Вільгельма фон Гумбольдта, вплив ідей німецького мислителя на європейську культуру XIX і XX ст. У світлі протистояння гумбольдтіанського гуманізму ніцшеанським дегуманістичним інтенціям розглянуто розвиток філософської антропології Гумбольдта у сфері середньої мовної освіти, а також у контексті університетської науки про мову.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Ідеї Вільгельма фон Гумбольдта, одного з найвидатніших представників європейської культури XIX ст. у сфері державотворення, освіти, педагогіки й лінгвістики, становлять цілісну філософську систему поглядів, яка ґрунтується на антропоцентричній концепції мови, в основі якої лежить думка про єдність "духу народу", його мови і культури. Філософська антропологія Гумбольдта мала великий вплив на розвиток освіти в країнах Європи. Гуманістичні ідеї німецьких мислителів Гердера, Гете й Гумбольдта ще на початку XX ст. утримували свої позиції у сфері філософії освіти, філософії мови, філософії мистецтва, філософії історії, філософії культури і протистояли їх тотальній дегуманізації під впливом концепцій інших німецьких мислителів Ніцше і Маркса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. До історії питання внеску Гумбольдта (як філософського, так і практичного) у розвиток європейської освіти певною мірою та в певному ракурсі звертаються українські дослідники В. Бугров [1], В. Бульба [2], О. Варениця [3], А. Євграфова [4]. Питання про складну долю лінгвістичних ідей Гумбольдта в науці про мову найбільш глибоко й систематизовано висвітлено латиським професором Я. Лоя в монографії "Історія лінгвістичних вчень" і російським професором О. Радченко в монографії "Мова як світотворення: лінгвофілософська концепція неогумбольдтіанства".

Формування цілей статті (постановка завдання). У світлі протистояння гумбольдтіанського гуманізму, його філософської антропології дегуманістичним ніцшеанським інтенціям, що ознаменувалося наприкінці XX ст. публікацією документа під назвою "Європейський простір вищої освіти, спільної заяви європейських міністрів освіти, підписаної в Болоньї 19 червня 1999 року", ми розглянемо питання філософії освіти В. Гумбольдта, у контексті якої ним була проведена реформа освіти і реалізована модель "класичного університету" як осередку науки, культури і моралі, а також питання впливу ідей німецького мислителя на мовну освіту в країнах Європи в XIX – поч. XX ст., яка поставала в лоні університетів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вихід "Болонської декларації" наприкінці XX ст. знаменував остаточну зміну концепції європейської освіти, перемогу в цій сфері дегуманістичних інтенцій, появу докорінно іншої по відношенню до ідей гуманізму філософії освіти, відтак зникнення такого явища європейської культури, як класичний університет. За словами В. Бугрова, Болонський процес базується на принципово новій філософії освіти: "Його реалізація спрямована на досягнення конкурентоздатності системи освіти (та її продукту – випускника), яка допоможе йому – випускнику – працевлаштуватися без зайвих проблем. Іншими словами, освіта тепер розглядається (нехай це прямо й не заявляється, але...) як товар чи послуга, поряд з іншими товарами і послугами. Ключову роль у цьому повинні зіграти університети, що (знову ж, це прямо не висловлюється, але...) перетворюються в організації з надання освітніх послуг, і тоді одне з їхніх ключових завдань – залучити якнайбільше тих, хто такі послуги буде споживати, тобто студентів, які після отримання освітньої послуги зможуть її реалізувати, якнайкраще та якнайшвидше працевлаштувавшись…" [1: 35].

Ідея класичного університету була теоретично обґрунтована і реалізована в житті, передусім, зусиллями двох громадських діячів і вчених XIX ст.: засновника Берлінського університету – Вільгельма фон Гумбольдта, який впровадив концепцію дослідницького університету, й англійця кардинала Джона Генрі Ньюмена, який очолював Католицький університет у Дубліні й впровадив концепцію інтелектуального університету. Мета дослідницького університету полягає в науково-дослідницькій діяльності, скерованій на накопичення цілком нових фундаментальних знань незалежно від вузькоутилітарних запитів соціальних і державних інституцій, в автономії університетів, їх активній громадській позиції, академічній свободі викладання, навчання і дослідження, спадкоємності наукової традиції учитель-учень, єдності навчання й дослідження, формування творчо мислячої особистості, яка не лише накопичує знання, а й осмислює їх у цілісному контексті культури, – відтак у створенні академічного "етосу" як сукупності ідеалів університетської освіти й норм поведінки викладачів і

© Кришко А. Ю., 2013

студентів. Мета інтелектуального університету зосереджена на вихованні та формуванні культурно й інтелектуально розвиненої свобідної особистості. У своєму органічному поєднанні обидві концепції складають ідею класичного університету. Як бачимо, нова філософія освіти (і це зафіксовано у Болонській декларації) втрачає свою антропологічну спрямованість, замінивши культурну особистість як ціль педагогіки й освіти на конкурентоздатного суб'єкта.

Ідеї Гумбольдта в галузі освіти й педагогіки постають на поч. XIX ст. як опозиція концепції освіти педагогів-просвітителів XVIII ст., які вбачали цілі освіти у трансформації станового суспільства в суспільство професійне. Німецькі філософи Й. Гербарт, В. Гумбольдт, Ф. Шлейєрмахер обґрунтували пріоритет загальної освіти над професійною. Завдяки їхнім зусиллям і впливу в першій третині XIX ст. у Пруссії, а в середині століття в європейських країнах складається нова інституція – обов'язкова загальноосвітня школа. Позастанові й позапрофесійні завдання, проголошені цими філософами, спричинили в педагогіці появу нового розділу досліджень – теорії освіти, на що вказують автори монографії "Образи освіти. Західна філософія освіти. XX століття" [5: 472]. Гуманістичні концепції німецьких філософів, засновані на відродженому інтересі до античної культури та її ідеї всебічного розвитку особистості, надали теорії освіти настільки потужний потенціал, що поняття "освіта" стало одним із найважливіших понять в історії німецької культури.

Найбільший внесок у теорію освіти робить Гумбольдт, ідеї та реформи якого обумовили радикальні зміни у формі організації освіти. Передусім, йдеться про його концептуальний погляд на освітній процес як вільну взаємодію індивідуальностей одне з одним і зі світом. Освіту Гумбольдт розуміє не як окрему сферу соціального буття людини, а з позицій філософської антропології як процес творення особистості – її всебічного розвитку, в якому аксіальним виступає поняття свободи. У роботі "Ідеї щодо досвіду, який визначає межі діяльності держави" (1792) він пише: "Але вже сама природа обмежень свободи в наших державах – той факт, що вони значно більшою мірою спрямовані на те, що людина має, ніж на те, що вона є, і при цьому навіть не сприяють, як це було в давніх державах, хоча б однобічному розвитку фізичної, інтелектуальної та моральної сили, а нав'язують їй, визначаючі ідеї в якості законів, – пригнічує енергію, яка є неначе джерелом кожної діяльної доброчесності й необхідною умовою високого та всебічного розвитку" [6: 29]. Очевидно, що Гумбольдт не бачить освіти як розвитку особистості поза свободою і доброчесністю. Думка, висловлена у статті "Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні", про те, що розуміння вищих наукових закладів як вершини, місця скупчення усього, що безпосередньо стосується моральної культури нації, обумовлено їх призначенням, є основоположною у гумбольдтівській концепції університету. Мислитель зазначає: "Завдання цих закладів – опрацювати науку у найглибшому, найширшому сенсі слова та передати духовному вихованню вже опрацьований матеріал" [7: 28]. Отже, розвиток університетської науки Гумбольдт розглядає як шлях до "моральної культури нації".

Думка про розвиток індивідуальності, який має стати найвищою ціллю діяльності держави, є основоположною для педагогічної концепції Гумбольдта і впроваджених ним реформ у галузі освіти. Початок проведення цих реформ випадає на складний історичний відрізок – поразки Пруссії у Наполеонівських війнах 1806-1807 рр. Їх розвиток відбувається протягом усього XIX ст. і набуває розквіту за часів кайзерівської Німеччини і Веймарської республіки. У 1920-ті рр. Берлін перетворюється на культурну столицю світового масштабу, а к 1930 р. німецькі фізики й хіміки отримують 21 з 67 Нобелівських премій. Реформи Гумбольдта і створена ним модель університету виявляються однією із головних причин процвітання німецької науки, культури і державності в останню третину XIX – першу третину XX ст., що триває аж до приходу до влади нацистів, для яких національним орієнтиром стає дегуманізована ніцшеанська ідея особистості – авторитарного індивіда, який не визнає жодної свободи і жодних інтересів, окрім своїх власних. За часів панування фашистів університети втрачають свою автономію, а наукова діяльність учених скеровується партією націонал-соціалістів у надмір жахливе за своїм цинізмом антигуманістичне річище. Цілі освіти в цей період задекларовано в "Майн Камфі": "Народна держава має виходити з передумови, що хоча науково і малоосвічена, але тілесно здорова з хорошим міцним характером людина сповнена рішучістю та силою волі, більш цінна для народної спільноти, ніж духовний слабак" [8: ЕР]. Завдяки девальвації цілей освіти й пропаганді трудового виховання гітлерівська Німеччина швидко стає конкурентоздатною в економічно-промисловій галузі, але таких масштабів остракізму щодо видатних діячів культури в усіх її сферах не зазнала жодна держава за всю історію людства, хіба що радянська Росія, коли до влади прийшли марксисти зі своїм розумінням трудового виховання. Країну покинули Томас Манн, Бертольд Брехт, Курт Вайль, Мартін Бубер, Вальтер Гропіус, Макс Беркман, Еріх Фромм, Зігмунд Фройд, Ріхард Курант, Фріц Габер, Йоганн фон Нейман, Макс Борн, Альберт Ейнштейн і багато інших представників німецької науки, мистецтва та літератури світового масштабу. Протягом 1933-1939 рр. Німеччину й Австрію залишило майже 3 тисячі вчених, серед них 29 лауреатів Нобелівської премії, число студентів вищих учбових закладів зменшилося більш ніж у половину, в університетах було звільнено близько 20 % викладачів, Берлінський і Франкфуртський університети втратили третину свого професорського складу. Найбільшого ж удару

було завдано гуманітарним сферам – історії, філології та філософії. Одного з найвидатніших філософів XX ст. Карла Ясперса було позбавлено професорського звання, натомість у пошані "філософія життя" і, передусім, її родоначальник – Фрідріх Ніцше. Варто зазначити, що після поразки нацистської Німеччини, коли перед німецьким народом постало питання про реорганізацію системи освіти, точніше сказати, відбудову руїни, що від неї лишилася, то підгрунтям для відродження стали реформи Гумбольдта.

У період політичних реформ у Пруссії, будучи міністром освіти, Гумбольдт 1809 року впроваджує модель горизонтальної побудови школи як структури "загальної освіти". Він виступає за "елементарну", "шкільну" й "університетську освіту", рішуче відкидаючи будь-яку диференціацію, насамперед, ранню професіоналізацію, яка суперечила концепції освітнього процесу як свобідної взаємодії індивідуальностей одне з одним і зі світом.

Велике значення надавалося гімназіям, які виступали підготовчим етапом до університету, тому в системі середньої освіти відбулися радикальні зміни. Освіта в гімназіях у дореформений період носила "класичний" характер, успадкований від середньовічної латинської школи, – домінуюча роль належала латинській мові, у вивченні якої акцент ставився на граматику й риторику на підставі читання релігійних текстів і творів римських авторів як взірців красномовства і моралі. У навчальну програму гімназій було внесено суттєві зміни за рахунок включення предметів реального циклу: математики, фізики, географії, історії та нових мов. Під впливом ідей Гумбольдта відбулася переоцінка "античності в історії думки Нового часу: на перше місце висувалися давньогрецька мова, давньогрецька література і філософія…" [9: 96]. Суттєво змінився погляд на вивчення мов і культур античного світу, у ракурсі якого у гімназистів мало розвиватися не формальне мислення, а продуктивна, творча думка на підставі діалектичних розмислів, самостійних узагальнень і висновків.

У вивченні грецької античності Гумбольдт ставив два завдання: ознайомлення з афінською демократією шляхом засвоєння творів давньогрецьких мислителів, по-перше, мало стати засобом поширення ідеї громадянської рівності, по-друге, мало сприяти формуванню гармонійно розвиненої у фізичному, розумовому та моральному плані особистості. Таким чином, виходячи з гумбольдтівського постулату про те, що мови є органами оригінального мислення націй, за допомогою яких творяться національні картини світу й культурні кола, за межі яких можна вийти тільки вступивши в інше коло, у молодого покоління на підставі вивчення давньогрецької і рідної мов мав формуватися новий етично-естетичний ідеал доброчесності. Про це йдеться у роботі "Ідеї щодо досвіду, який визначає межі діяльності держави", де на підставі моральних взірців, задекларованих у давньогрецьких літературних і філософських текстах Гумбольдт виводить "істинну цінність" особистості, що постає як "розквіт фантазії, глибина духу, сила волі та цілісність усієї істоти людини" і складає "велич індивіда, яка зникає разом із його життям"; для такої особистості, яку культивує німецький мислитель, найвищим благом є доброчесність, здобута власними зусиллями, а не щастя "як нагорода ззовні" [6: 29]. Підтвердження своїм думкам Гумбольдт шукає, передусім, у "Етиці" Арістотеля, моральний каркас якої наприкінці XIX ст. намагається зруйнувати Ніцше, про що йдеться у книзі "Після чесноти: Дослідження з теорії моралі" шотландського філософа Е. Макінтайра [10: 150-355].

Уже на рівні гімназії впроваджується багатомовна освіта – вивчення кількох мов стає необхідною умовою для тих, хто має намір продовжувати навчання в університеті. Такий підхід до мовної освіти формується під впливом ідеї Гумбольдта про те, що пізнання мов є шляхом пізнання світу: "через розмаїття мов для нас відкривається багатство світу й різноманіття того, що ми пізнаємо у ньому" [6: 349]. У середині XX ст. цей підхід було задекларовано на загальноєвропейському рівні у Статті 2 "Європейської культурної конвенції" (Париж, 1954) Ради Європи: "Кожна Сторона, що домовляється, наскільки це можливо: а) підтримує вивчення своїми громадянами мов, історії та культури інших Сторін, що домовляються, і надає цим Сторонам відповідні можливості для того, щоб сприяти такому вивченню на її території, а також прагнути до заохочування вивчення своєї мови чи мов, історії та культури на території інших Сторін, що домовляються, щоб проводити таке вивчення на її території" [11: ЕР].

Увага до мовної освіти обумовлена функціями мови та її призначенням, яке Гумбольдт бачить у тому, щоб: 1) здійснювати перетворення світу в думку; 2) виступати посередником у взаєморозумінні людей і висловлювати їхні думки і почуття; 3) служити засобом для розвитку внутрішніх сил людини, впливаючи на силу мислення, почуттів, світогляду мовців. Він був першим, хто у своїх роботах описав усі три функції мови: прагматичну, комунікативну та пізнавальну. При цьому в контексті філософії Гумбольдта простежується діалектичний зв’язок між антропологічним спрямуванням його думки й визнанням пізнавальної функції мови як головної. Пріоритет пізнавальної функції обумовив ідею дослідницького університету. Ця домінуюча функція мови пов’язана у філософії Гумбольдта з поняттям істини. Мислитель стверджує: "Із взаємообумовленої залежності думки і слова випливає, що мови виявляються не лише засобом висловлювання вже пізнаної істини, але і, більше того, засобом відкриття раніше невідомої" [12: 319]. На підставі такої концепції мови будується університетська освіта. Виступаючи супроти схоластичного підходу до викладання, де істина вже є наперед відомою і завдання викладача полягає в тому, щоб передати її в готовому вигляді своїм учням, Гумбольдт стверджує, що істину можна

і необхідно шукати, відтак головне завдання університетських викладачів спонукати до її пошуків студентів, зробивши їх рівноправними партнерами в процесі пізнання. На цьому ґрунті постає і доконечна ціль мовознавства – "ретельне дослідження різних шляхів, якими незліченні народи вирішують вселюдське завдання" опанування об'єктивної істини посередництвом мови [12: 47]. Порівняльне мовознавство, на думку Гумбольдта, має живитися інтересом щодо проникнення в "осереддя, де мова пов'язана з формуванням духовної сили нації", яке визначає "національний характер", що на ньому "основане все творче в історії нації" [12: 47].

Дві інтенції, закладені реформами й філософськими ідеями Гумбольдта в підґрунтя європейської освіти визначали науковий підхід і до мовних явищ, – спрямування дослідницької діяльності на об'єктивне пізнання законів природи та її орієнтація на філософсько-емпіричне знання. Обидві інтенції, по-перше, сприяли появі й становленню мовознавства як самостійної галузі науки, адже мова, згідно з концепцією Гумбольдта, є органічною частиною природи і як "безпосередня еманація органічної сутності" вона "розділяє природу всього органічного" [12: 308], відтак підкоряється об'єктивним законам природи і може досліджуватися за допомогою об'єктивних наукових методів. Використавши семантичні можливості слова "природа" за допомогою характерної для його мовлення стилістичної фігури, як дистинкція, Гумбольдт виявляє діалектичний зв'язок між природою, мовою і мисленням: "Якраз саме з первісного природного стану може виникнути така мова, що сама є творенням природи – природи людського розуму" [12: 314]. По-друге, з означених інтенцій та ідеї Гумбольдта про те, що в мові виявлено своєрідність культури того чи іншого народу, постає думка про те, що впровадження філософсько-емпіричних методів і підходів у вивченні різних національних мов спонукає до порівняльного дослідження емпіричного мовного матеріалу, на підставі якого можна робити глибокі й змістовні узагальнення філософського характеру. Таким чином, Гумбольдт виступає не тільки засновником теоретичного мовознавства як науки, а й засновником лінгвістичної компаративістики.

Мовознавчі ідеї Гумбольдта розвивалися складними шляхами, тому питання їх впливу на розвиток лінгвістики як предмета викладання та предмета дослідження в університетах Європи є складним і неоднозначним. У найближчому поколінні філологів Гумбольдт не мав учнів, у кращому разі – послідовників та інтерпретаторів, радше епігонів. Можливо, причина у тому, що він був "кабінетним ученим" і доля не подарувала йому нагоди втілити в життя власну концепцію спадкоємності між учителем і учнем.

Обставини ж склалися так, що написані 1801 року "Дослідження історії ранніх жителів Іспанії за допомогою мови басків", де закладалися основи порівняльного мовознавства, не увійшли своєчасно в науковий обіг, на той час, коли 1821 року були надруковані, у німецькій університетській науці сформувалася індогерманістика як історична дисципліна, яка ставила перед собою мету: встановлення генетичної спорідненості мов у межах певної сім'ї. Це була одна з небагатьох практичних робіт філософа, яка по суті заклала основи історичної топоніміки, вона становила першу в науці спробу поєднання лінгвістики з історичною наукою. Філософське розуміння Гумбольдтом мови як вічного процесу завдає удар логічній "Граматиці Пор-Руаяля", яка ігнорувала самобутність окремих мов, й закладає в лінгвістиці основи історичної точки зору. У доповіді "Про порівняльне дослідження мов" (1820) вчений виступає за типологічну порівняльну граматику споріднених і неспоріднених мов, протиставляючи дедуктивній граматиці "індуктивну, загальну, порівняльну, яка спираючись на конкретні факти й багатоманітні засоби висловлювання понять, поступово доходить до більш широких узагальнень" [13: 56]. Ідею Гумбольдта про те, що треба вивчати живі мови та діалекти підхопили й розвинули вже младограматики у зв'язку з появою лінгвістичної географії, проте захопившись емпіричними дослідженнями, вони занедбали глибину його філософської думки.

У 1850-1860-ті рр. під впливом ідей Гумбольдта розвивається порівняльно-історичний метод у роботах німецьких учених А. Шлейхера, А. Ф. Потта, Т. Бенфея, А. Куна, Г. Курціуса, М. Мюллера, Г. Штейнталя, датчанина Й. М. Мадвіга. Цей метод застосовують у дослідженні різних гілок індоєвропейських мов: індійської, іранської, слов'янської, балтійської, германської, кельтської, італійської, грецької. Це зробило порівняльні розвідки менш гіпотетичними і більш конкретними. У цьому контексті постає лінгвістична палеонтологія й психологічне мовознавство.

У 1870-1900-ті рр. дехто з представників младограматиків розвивав порівняльне мовознавство. Італієць Г. І. Асколі в контексті індоєвропейської компаративістики займається індійськими та романськими мовами. Французький мовознавець М. Бреаль досліджує класичні мови. Німецький учений А. Лескін – слов'янські та балтійські. Датчанин К. Вернер – германські. Німецький лінгвіст К. Бругман порівнює індоєвропейські мови. Німецький учений Б. Дельбрюк закладає основи порівняльного синтаксису індоєвропейських мов. Датський науковець В. Томсен працює в галузі дослідження запозичених слів. Німецький професор А. Бецценберге працює з готською й балтійськими мовами. Німецький мовознавець Г. Гірт опрацьовує порівняльну граматику індоєвропейських мов. Голландський учений М. Ван-Вейк займається розвідкою слов'янських і балтійських мов. Балтійські мови вивчає і німець Е. Френкель. Німецький дослідник Г. Габеленц розглядає неіндоєвропейські мови.

Для перших гумбольдтіанців першорядною проблемою виявляється ідея номінації, пов'язана з визначною роллю мови в житті народу. Одним із них був Ф. Н. Фінк – перший послідовник Гумбольдта, який у 1890-ті рр. заклав основи психологічної інтерпретації його ідей, проте безпосередньо пов'язати психологію народу з його мовою змогли вже неогумбольдтіанці. У 1920-1930-ті рр. М. Дойчбайн, К. Вільтхаген, Ф. Аронштайн досліджують зв'язок між мовою й англійським етнічним характером, О. Лерх досліджує зв'язок іспанського й французького народних характерів з особливостями їх мов, а Х. Гюнтерт робить те саме відносно специфіки німецького характеру. Відтак з'являється методика розкриття національного характеру через мову. Проте, як зауважує О. Радченко, факт залучення ідей Гумбольдта гумбольдтіанцями, зокрема Х. Штайнталем, В. Вундтом, Ф. Маутнером у власні лінгвістичні концепції "зовсім не означає автоматичного визнання ідіоетнічності мов" [14: 68]. Тому названих учених дослідник вважає лише епігонами Гумбольдта, оскільки жодному з них не вдалося осягнути глибину ідей німецького мислителя і творчо розвинути його філософську-емпіричну антропологічну концепцію мови.

Зауважимо, що вже в 1870-х рр. набуває розвитку гуманістична традиція, закладена антропологічною філософією Гумбольдта, адже теоретики гумбольдтіанської орієнтації Л. Вейсгербер, Е. Сепір, Б. Уорф свої міркування "будують із повним урахуванням "чинника людини", а науку про мову розглядають як інтегральну складову загально філософської теорії про людину" [4:108].

В Україні першими популяризаторами ідей Гумбольдта стали П. Житецький, який написав дослідження "Гумбольдт в історії філософського мовознавства" (1900), і засновник психологічної школи О. Потебня, який, засвоївши низку ключових концептів німецького мислителя, створив власну філософію мови. Ключовим у філософії Потебні є питання – мова і мислення, яке постає у роботі Гумбольдта "Про розрізнення будови людських мов і його вплив на духовний розвиток людства" (1907): "Мова є не продуктом діяльності (Ergon), а діяльністю (Energia). Її істинне визначення може бути тільки генетичним. Мова представляє собою роботу духу, що постійно відновлюється, спрямовану на те, щоб зробити звук, який артикулюється, придатним для висловлювання думки" [12: 70].

У наведеній цитаті Гумбольдт ставить ще одну важливу проблему, яка виступає наріжним каменем сучасних теорій мовознавства. Він першим підходить до розмежування мови і мовлення. Ця ідея німецького мислителя пізніше оформлюється в цілісну концепцію Ф. де Сосюром. Однак, за словами Г. Рамішвілі: "Незважаючи на можливу спадкоємність в утвердженні цього вихідного положення, варто розуміти, що Ф. де Сосюр, хоча й відрізняє мовну здатність від мовленнєвої здатності говоріння, проте не тлумачить її енергетично і тому на підставі цього не пред'являє науці про мову такі високі вимоги, як Гумбольдт" [15: 432]. Це розходження між Гумбольдтом і Сосюром має свої наслідки, на які звертає увагу Я. Лоя, стверджуючи: "Тонке розуміння діалектики піднімає Гумбольдта над багатьма новітніми мовознавцями, наприклад над Сосюром, який недіалектично розчленовував мову на частини" [13: 54].

На нашу думку, конфлікт між Гумбольдтом і Сосюром є більш глибоким і перебуває у філософській площини. Адже для Гумбольдта мова є живим організмом, а не мертвою, неорганічною структурою. Мова – це матеріально-духовна енергетична система, органічне, природне ціле, яке не можна розчленовувати на механічно поєднані частини й знекровлювати: "Як безпосередня еманація органічної сутності в її чуттєвій (sinnlich) і духовній значущості мова розділяє природу всього органічного, де одне проявляється через інше, загальне в частковому і де завдяки всепроникаючій силі утворюється ціле. Сутність мови безперервно повторюється і концентрично проявляється в ній самій; вже у простому реченні, оскільки воно засноване на граматичній формі, видно її завершену єдність, і оскільки поєднання найпростіших понять спонукає до дії всю тканину категорій мислення, – де позитивне тягне за собою негативне, частина – ціле, одиничне – множинне, наслідок – причину, випадкове – необхідне, відносне – абсолютне, де одна зміна простору і часу вимагає іншої, де одне відчуття знаходить відгук в іншому, близькому відчутті, – то, щойно досягається ясність і визначеність висловлення найпростішого поєднання думок, а також відповідне буяння слів, цілісність мови очевидна. Кожне висловлювання приймає участь у формуванні ще не висловленого чи його підготовлює" [12: 308]. У розумінні Гумбольдта енергетичний потенціал мови, маючи природне походження, є сукупною енергією народу, його продуктивною силою, яка творить історію і культуру нації. Сосюр вириває мову з гумбольдтівського культурного, духовного, антропологічного контексту – дегуманізує.

"Підхід де Сосюра мав на меті поставити мову поза часом і поза історією, досліджуючи її як сукупність слів-елементів" [16: 238] – це цитата з "Енциклопедії постмодернізму", американських авторів, які у статті "Лінгвістика", подаючи історичний огляд розвитку цієї науки від часів античності до кінця XX ст., роблять велику лакуну, переходячи від "Граматики Пор-Руаяля" (1662) відразу до структуралізму Сосюра, ніби Гумбольдта, його попередників і наступників не існувало взагалі, натомість наполягають на визначальному впливі Ніцше у становленні лінгвістики як науки. Дійсно, структуралізм, який заснував у мовознавстві Сосюр, постав з філософії Ніцше. Е. Бенвеніст, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж-Ф. Ліотар, М. Фуко у своїх роботах підкреслюють генетичний зв'язок структуралізму, постструктуралізму й деконструктивізму з філософією, етикою та естетикою Ніцше, утвердивши постулат про множинність і відносність істини, рішуче відкидають пізнавальну функцію мови – тепер головною є комунікативна.

Як бачимо, мовознавчі ідеї у XIX ст. розвивають здебільшого вихованці німецьких університетів під впливом гуманістичних ідей Гумбольдта, на початку XX ст., починаючи від Сосюра, це роблять переважно французи під впливом ніцшеанства. А. Варениця зауважує: "…розвиток філософії в Європі в XIX – XX ст. великою мірою визначався двома традиціями філософування – німецькою та французькою, своєрідність яких, безперечно, формувалась під впливом особливостей національних систем освіти, а також відповідних інтелектуальних та культурних традицій. Якщо у XIX ст. домінувала переважно німецька філософія, безпосередньо пов'язана з моделлю "дослідницького" університету В. Гумбольдта, то в XX ст. орієнтири філософування задавала французька інтелектуальна традиція … При цьому у німецьких університетах зберігалась наступність "учитель – учень", тоді як у французьких утвердилось негативне ставлення до існування шкіл та спадкоємності у філософії" [3: 39].

Вихованець Франкфуртського й Гейдельбергського університетів за часів їх найвищого розквіту філософ і психоаналітик Е. Фромм у книзі "Мистецтво любові" (1961) застерігає від ретрансляції знань позакультурною традицією: "Ми навчаємо знань, але випускаємо найважливіший для людини різновид навчання – те навчання, що може здійснюватися тільки через присутність зрілої, люблячої особистості. У давніші епохи нашої культури, у культурах Китаю й Індії найвище цінувалася людина, наділена визначними душевними чеснотами. І вчитель був не лише, і навіть не, насамперед, джерелом інформації – його призначенням було передавати певні людські настанови … Якщо нам не вдасться зберегти уявлення про те, яким має бути зріле життя, то ми опинимося перед реальною загрозою цілковитого припинення нашої культурної традиції. Ця традиція ґрунтується, насамперед, на передаванні з покоління в покоління не тих чи тих знань, а певних людських якостей. Якщо наступні покоління більше не бачитимуть цих якостей, то п'ятитисячолітня культура загине, навіть якщо знання й далі передаватимуться й прибуватимуть" [17:170].

Унікальність філософії освіти Гумбольдта полягає в її генетичному зв'язку з концепцією мови як антропологічного феномену, духовного дару народу. Ідеї у сфері освіти й педагогіки, які безпосередньо передували Гумбольдту, і ті, що прийшли на заміну, базуються на концепції навчання як передачі навичок, однак навчити можна і тварину, сьогодні ж – зробити багатофункціонального кіборга, заклавши в нього програму з певним пакетом знань і умінь. Гумбольдт же утверджує освіту як процес живого спілкування вчителя й учня, спрямований на передачу культурної традиції і пошук істини, в результаті якого має народитися самостійномисляча свобідна особистість, з вибореною системою цінностей, обумовлених повагою до культури рідного народу та чужої культури і моралі. Посередником у цьому процесі виступає мова з її енергетичним потенціалом, здатним пізнавати світ, творити культуру і духовно з'єднувати індивідів у народ, а народи в людство.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Реформаторська діяльність В. Гумбольдта припадає на складні часи становлення національної самосвідомості європейських народів, культурно-політичного визначення націй на карті Європи. Характеризуючи націю як духовну форму людства, мислитель, бачить її специфіку в мові, відтак встановлює трикомпонентну органічну структуру людство-народ-мова, обумовлюючи нею нагальну потребу середньої й вищої освіти у вивченні рідної мови як культуротворчої сили, а також вивченні мов інших народів на підставі поваги до своєї і чужої системи моралі й культури. Розвиток університетської науки Гумбольдт розглядає як шлях до моральної культури нації. Усвідомлюючи мову як гносеологічний феномен у світотворенні кожного народу, він наголошує на її пізнавальній функції, і на цій підставі будує модель дослідницького університету. Створене Гумбольдтом мовознавство зростає в лоні університетської науки під впливом його антропологічної філософії. Історично-порівняльний метод відкрив науковий підхід до вивчення мови й дозволив виокремити лінгвістику в самостійну галузь досліджень, проте геніальні ідеї Гумбольдта у XIX – на початку XX ст. були реалізовані доволі обмежено, через епігонське, механічне відтворення вони так і не знайшли повноцінного втілення до того, як з'явився на арені структуралістський підхід до мови, задекларований Ф. де Сосюром на підставі дегуманістичних ідей Ніцше. Протистояння Гумбольдт / Сосюр віддзеркалює на філософському рівні опозицію різних систем освіти: німецької і французької. Попри все реформи Гумбольдта спричинили наприкінці у XIX ст. небачений розвиток німецької науки і культури, а на початку XX століття – появу в німецькій літературі нового для європейського мистецтва слова жанру – "інтелектуального роману", представленого творами Т. Манна, Г. Гессе, А. Дебліна з особливим типом філософствування й інтелектуалізму, що прагнув до цілісної картини світу та всеохоплюючої системності, у той час як французька література, зокрема у романах А. Жіда, М. Пруста, розриває людину на свідомість і підсвідомість і руйнує мовну тканину оповіді, знищуючи роман як жанр. Хоча Гумбольдт не мав учнів, проте його цілісна концепція світу й людини як органічної частини природи, яка завдяки унікальному дару мови створює неповторні національні світи, мала глибокий вплив на мистецтво слова, яке сьогодні в особі П. Зюскінда – вихованця Мюнхенського університету, який навчався в Екс-ан-Провансі для покращення свого знання французької – протистоїть деструктивним інтенціям літератури

постмодернізму. У мовознавстві означена концепція була закладена у підґрунтя наук лінгвокогнітивного циклу, які з'явилися наприкінці ХХ ст., насамперед, лінгвокультурології та етнолінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бугров В. А. Філософія освіти та сучасне українське суспільство / В. А. Бугров // Вісник Київського національного ун-у ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 105. Філософія. Політологія / [відпов. ред. А. Є. Конверський]. – К. : Київський університет, 2011. – С. 34–37.
2. Бульба В. Г. Еволюція соціальних функцій держави в Німеччині XIX – середини XX ст. / В. Бульба // Держава та регіони. – 2011. – № 2. – С. 21–26.
3. Варениця О. П. Університетська філософія чи філософська журналістика : трансформація розуміння філософії в сучасній культурі / О. П. Варениця // Вісник Київського національного ун-у ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 105. Філософія. Політологія / [відпов. ред. А. Є. Конверський]. – К. : Київський університет, 2011. – С. 37–40.
4. Євграфова А. О. Гуманітарні ідеї в мовознавстві : Еволюція поглядів / А. О. Євграфова // Вісник Сумського державного ун-ту. Серія Філологія. Вип. 2. – Суми : Сумський державний ун-т, 2007. – С. 107–111.
5. Огурцов А. П. Образы образования. Западная философия образования. XX век / А. П. Огурцов, В. В. Платонов. – СПб. : РХГИ, 2004. – 520 с.
6. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем.] / [сост., общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыги, Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1985. – 452 с.
7. Гумбольдт В. фон. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні / В. фон Гумбольдт // Ідея Університету : Антологія / [упоряд. М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська ; відп. ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 23–33.
8. Гитлер А. Майн Кампф [Електронний ресурс] / А. Гитлер. – Режим доступу : http://economscs.kiev.ua/index.php?id=221&мшуц=articles.
9. История педагогики. Ч. 2. С XVII в. до середины XX в. : [учебное пособие для педагогических университетов] / [под ред. академика РАО А. И. Пискунова]. – М. : Сфера, 1998. – 304 с.
10. Макинтайр А. После добродетели : Исследования теории морали / Аласдер Макинтайр ; [пер. с англ. В. В. Целищева]. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 384 с.
11. Европейская культурная конвенция (ETS № 18) [рус., англ.] (заключена в г. Париже, 19.12.1954) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaki.ru/pagesnew.php?id=1421.
12. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем.] / [общ. ред. Г. В. Рамишвили ; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева]. – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.
13. Лоя Я. В. История лингвистических учений : [материалы к курсу лекций] / Ян Вилюмович Лоя. – М. : Высшая школа, 1968 – 308 с.
14. Радченко О. А. Язык как миросозидание : Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства / Олег Анатольевич Радченко. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 312 с. – (История лингвофилософской мысли).
15. Рамишвили Г. В. Опыт анализа мексиканского языка / Г. В. Рамишвили ; [пер. с нем.] // Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / [сост., общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыги, Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1985. – С. 431–433.
16. Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун]. – К. : Основи, 2003. – 503 с.
17. Фромм Э. Искусство любить / Эрих Фромм ; [пер. с англ.] // Фромм Э. Душа человека. – М. : Республика, 1992. – С. 109–227.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bugrov V. A. Filosofiia osvity ta suchasne ukrains'ke suspil'stvo [Philosophy of Education and Modern Ukrainian Society] / V. A. Bugrov // Visnyk Kyivs'kogo natsional'nogo un-tu im. T. G. Shevchenka. Vyp. 105. Politologiia] [T. G. Shevchenko National University of Kiev. Issue 105. Polytology] / [vidpov. red. A. E. Konvers'kyi]. – K. : Kyivs'kyi universytet, 2011. – S. 34–37.
2. Bul'ba V. G. Evoliutsiia sotsial'nykh funktsii derzhavy v Nimechchyni XIX – seredyny XX st. [The Evolution of the State's Social Functions in Germany of the XIX – the Middle of the XX Centuries] / V. Bul'ba // Derzhava ta regiony [State and Regions]. – 2011. – № 2. – S. 21–26.
3. Varenytsia O. P. Universytets'ka filosofiia chy filosofs'ka zhurnalistyka : transformatsiia rozuminnia filosofii v suchasnii kul'turi [University Philosophy or Philosophical Journalism : the Transformation of the Philosophical Understanding in the Modern Culture] / O. P. Varenytsia / Visnyk Kyivs'kogo natsional'nogo un-tu im. T. G. Shevchenka. Vyp. 105. Filosofiia. Politologiia] [T. G. Shevchenko National University of Kiev. Issue 105. Philosophy. Polytology] / [vidpov. red. A. E. Konvers'kyi]. – K. : Kyivs'kyi universytet, 2011. – S. 37–40.
4. Evgrafova A. O. Gumanitarni idei v movoznavstvi : Evoliutsiia pogliadiv [Humane Ideas in the Linguistics : Evolution of Thoughts] / A. O. Evgrafova // Visnyk Sums'kogo derzhavnogo un-tu. Seriia Filologiia. Vyp. 2 [Sumy State University Journal. Series Philology. The Second Issue]. – Sumy : Sums'kyi derzhavnyi un-t, 2007. – S. 107–111.
5. Ogurtsov A. P. Obrazy obrazovaniia. Zapadnaia filosofiia obrazovaniia. XX vek [Images of Education. The Western Philosophy of Education. The XX Century] / A. P. Ogurtsov, V. V. Platonov. – SPb. : RKHGI, 2004. – 520 s.
6. Humboldt W. von. Yazyk i filosofiia kul'tury [Language and Culture Philosophy] / Wilhelm von Humboldt ; [per. s nem. ; sost., obshch. red. i vstup. st. A. V. Gulygi, G. V. Ramishvili]. – M. : Progress, 1985. – 452 s.
7. Humboldt W. von. Pro vnutrishniu ta zovnishniu organizatsiiu vyshchykh naukovykh zakladiv u Berlini [On the Inner and Outer Organization of the Higher Educational Establishments in Berlin] / Wilhelm von Humboldt // Ideia

Universytetu : Antologiia [University Idea. Anthology] / [uporiad. M. Zubryts'ka, N. Babalyk, Z. Rybchyns'ka ; vidp. red. M. Zubryts'ka]. – L'viv : Litopys, 2002. – S. 23–33.
8. Hitler A. Mein Kampf [Elektronnyi resurs] / A. Hitler. – Rezhym dostupu : http://economscs.kiev.ua/index.php?id=221&мшуц=articles.
9. Istoriia pedagogiki. CH. 2. S XVII v. do serediny XX v. [History of Pedagogy. The Second Part. From the XVII Century to the XX Century] : [uchebnoe posobie dlia pedagogicheskikh universitetov] / [pod red. akademika RAO A. I. Piskunova]. – M. : Sfera, 1998. – 304 s.
10. Macintyre A. Posle dobrodeteli : Issledovaniia teorii morali [After Virtue : Researches of the Moral Theory] / Alasdair Macintyre ; [per. s angl. V. V. Tselishcheva]. – M. : Akademicheskii Proekt ; Ekaterinburg : Delovaia kniga, 2000. – 384 s.
11. Evropeiskaia kul'turnaia konventsiia (ETS № 18) [rus., angl.] (Zakliuchena v g. Parizhe, 19.12.1954) [The European Cultural Convention (ETS № 18) [Russian, English] (Imposed in Paris 19.12.1954) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zaki.ru/pagesnew.php?id=1421.
12. Humboldt W. von. Izbrannye trudy po yazykoznaniiu [Selected Works on Linguistics] / Wilhelm von Humboldt ; [per. s nem. ; obshch. red. G. V. Ramishvili ; poslesl. A. V. Gulygi i V. A. Zvegintseva]. – M. : Progress, 200. – 400 s.
13. Loia Ya. V. Istoriia lingvisticheskikh uchenii [History of Linguistic Studies] : [materialy k kursu lektsii] / Yan Viliumovich Loia. – M. : Vysshaia shkola, 1968. – 308 s.
14. Radchenko O. A. Yazyk kak mirosozidanie : Lingvofilosofskaia kontseptsiia neogumbol'dtianstva [Language as the World's Creation : Lingual Philosophical Conception of the Neohumboldtian Science] / Oleg Anatol'evich Radchenko. – [2-e izd.]. – M. : Editorial URSS, 2005. – 312 s. – (Istoriia lingvofilosofskoi mysli).
15. Ramishvili G. V. Opyt analiza meksikanskogo yazyka [Experience of the Mexican Language Analysis] / G. V. Ramishvili ; [per. s nem] // Humboldt W. von. Yazyk i filosofiia kul'tury [Language and Philosophy of Culture] / [sost., obshch. red. i vstup. st. A. V. Gulygi, G. V. Ramishvili]. – M. : Progress, 1985. – S. 431–433.
16. Entsyklopediia postmodernizmu [Encyclopedia of the Postmodernism] / [za red. Ch. Vinkvista ta V. Taylor ; per. z angl. V. Shovkun]. – K. : Osnovy, 2003. – 503 s.
17. Fromm E. Iskusstvo liubit' [Experience to Love] / Erich Fromm ; [per. s angl.] // Fromm E. Dusha cheloveka [Fromm E. Human's Soul]. – M. : Respublika, 1992. – S. 109–227.

Матеріал надійшов до редакції 06.03. 2013 р.

Крышко А. Ю. Влияние идей В. Гумбольдта на языковое образование в странах Европы в XIX – начале XX ст.

В статье исследуются содержание философии образования и реформаторской деятельности основателя сравнительного языкознания Вильгельма фон Гумбольдта, влияние идей немецкого мыслителя на европейскую культуру XIX и XX ст. В свете противостояния гумбольдтианского гуманизма ницшеанским дегуманистическим интенциям рассматривается развитие философской антропологии Гумбольдта в сфере среднего языкового образования, а также в контексте университетской науки о языке.

Kryshko A. Yu. W. Humboldt's Ideas Influence on the Language Education in the European Countries in the XIX – the Beginning of the XX Centuries.

The article researches the philosophical contents of education and the reformed activity of the comparative linguistics founder Wilhelm von Humboldt, the influence of the German thinker's ideas upon the European culture of the XIX and XX centuries. In the light of the opposition of the Humboldtian humanism to the Nietzschean dehumanistic intentions the development of the Humboldt's philosophical anthropology is considered in the sphere of the secondary language education, and also in the context of the university science on the language.